

**STAVOVI UČITELJA I NASTAVNIKA REDOVNIH ŠKOLA
PREMA INKLUZIJU DJECE SA POREMEĆAJEM IZ
SPEKTRA AUTIZMA**

**ATTITUDES OF REGULAR PRIMARY SCHOOL TEACHERS
TOWARD INCLUSION OF CHILDREN WITH AUTISM
SPECTRUM DISORDER**

Ognjen Begenišić

Zavod za specijalno obrazovanje i odgoj djece "Mjedenica" Sarajevo

Poremećaj autističnog spektra spada u pervazivne poremećaje razvoja koji pogađaju praktično sve sfere psiho-socijalnog, ali i motornog razvoja pojedinca. Poremećaj autističnog spektra (PAS) je karakterisan uglavnom nižim kvocijentom inteligencije, poremećajem senzorne integracije (nepsretnost, stereotipija pokreta, ograničen spektar interesovanja, opiranje promjenama i biheviornalni poremećaji), poremećajem razvoja govora, itd. Osnovni problem ovog istraživanja se sastoji u postojanju subjektivnih prepreka ovoj inkluziji, manifestovanih uglavnom kroz stavove učitelja i nastavnika redovnih škola prema ovoj djeci. Cilj ove studije je bio da se ispituju stavovi učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola kantona Sarajevo prema djeci sa PAS-om. Empirijsko istraživanje je kvantitativnog tipa, sa deskriptivnom (učestalost pojava) i inferencijalnom statistikom (utvrđivanje povezanosti varijabli sa Hi-kvadrat testom i pragom statističke značajnosti $p < 0,05$). Istraživanje je došlo do rezultata da je većina učitelja i nastavnika za ovu inkluziju, da je većina njih dobro upoznata sa zakonskim aktima koji regulišu ovu problematiku, da se većina njih slaže da bi naldežne institucije morale ulagati više napora na ovom polju. Pol učitelja i nastavnika nema uticaj na ove stavove, dok radno iskustvo i hronološka dob imaju, pri čemu se mlađi učitelji i nastavnici sa manje radnog iskustva više slažu sa tvrdnjom da djeca sa PAS-om mogu imati efikasnu inkluziju u redovno osnovnoškolsko obrazovanje.

Ključne riječi: autizam, stavovi, škola, inkluzija

Autistic spectrum disorder (ASD) is a pervasive development disorder which affects practically all areas of psycho-social and physical development. ASD is mostly characterized by lower IQ, sensory integration disorder (clumsiness, stereotypic movements, limited spectrum of interests, biheviornal disorders, resistances to changes, etc.), speech development disorders, etc. The basic problem of this research consists of subjective obstacles to inclusion, manifested mostly through the attitudes of the teachers toward these children. The aim of this research was to examine the attitudes of regular primary schools' teachers of the Sarajevo Canton toward the children with the ASD. Empirical research is of quantitative type, with descriptive (frequencies of the phenomena) and inferential statistics (exploring the relationships among the variables with Chi-Square test and the reference p value less than 0,05). The research concluded that the majority of these teachers supports the inclusion, that the majority of them knows the legislative of this area well, and that the majority of them thinks that the adequate institutions must invest more efforts in solving status of inclusion of these children. Sex of the teachers has no significant influence on these attitudes, whereas the work experience and the age do, whereby younger teachers with lesser work experience more agree with the statement that children with ASD can be efficiently included in the regular primary school environment and programs.

Key words: autism, attitudes, school, inclusion

UVOD

PAS je reprezentativan primjer pervazivne grupe razvojnih poremećaja. Može se definisati na razne načine, ali tri osnovna domena, ili sfere u kojima se manifestuje ovaj poremećaj su:

- reciprocitet socijalnih interakcija,
- poremećaji razvoja govora i komunikacije, te
- uzak i atipičan spektar interesovanja, sa repetitivnim i stereotipnim pokretima i bihevioralnim obrascima i opiranju promjenama rutine (Anagnostou, Brian, 2015, p. 1-85.).

Iako je ispočetka autizam smatran rijetkim poremećajem, njegova prevalenca sve više dobija na intenzitetu, sa prosječnom učestalošću od 14,7:1000 osmogodišnjaka (Bennett, Webster, Goodall, Rowland, 2018, p. 81-85).

Prema podacima studije Matsona i Sturmey-a (2011), prosječna učestalost PAS-a je 22:10 000, ili oko 1:455. Ova grupa studija (21 studija od 61 ukupno) je koristila moderne dijagnostičke kriterijume za utvrđivanje (DSM-IV, ili ICD-10).

Kada se saberu svi ovi faktori, biološki (genetika, razvojni poremećaji), sredinski, socijalni, itd., dolazi se do zaključka da je etiologija PAS-a kompleksne, multifaktorijalne prirode. Jedna od najupečatljivijih i najkonzistentnijih osobina, kada je u pitanju deskriptivna epidemiologija PAS-a, jeste skoro ekstremna skolnost muškaraca ka nastanku i razvoju autističnih poremećaja (Fatemi, 2015, p. 23-26).

Prema DSM-5 Američkog psihijatrijskog udruženja, PASu se, kao jedna od novina u pogledu dijagnostičkih kriterijuma, pridružuje i poremećaj senzorne integracije (Jeste et al., 2013, p. 50).

Sa poremećajem senzorne integracije, mijenjaju se i remete mnoge funkcije, kao što su:

- pojava nespretnosti i održavanja posturalnosti,
- nemogućnost brige o sebi,
- poremećen razvoj govora i komunikacije,
- nepravilna integracija senzornih informacija (sa čestim *overload*-om), što vodi u konfuziju i nemogućnost snalaženja u prostoru,
- poremećaj afektivnog života (Novaković, Milovančević, 2019, str. 32-45.).

PAS-a ima mnogo dublju pozadinu od čisto "psihogenog oboljenja", te podrazumijeva alteracije normalne građe i funkcije mozga (Simon, 2008, p. 85-101.).

Generalno i uprošćeno, klinička slika PAS-a se može razvrstati u nekoliko glavnih domena:

1. reciprocitet u socijalnim interakcijama:
2. kvalitativni poremećaji verbalne i neverbalne komunikacije i imaginacije,
3. ograničena interesovanja i aktivnosti, sa stereotipnim i repetitivnim bihevioralnim obrascima (Correa, & Gaag, 2017, p. 15),
4. Jedna od osobina PAS-a jeste i smanjen kvocijent inteligencije, koji je kod velike većine ovih osoba (skoro dvije trećine) čak i manji od 70 (Aleksić, 2012, str. 269-286.).

Ovde treba istaći još nekoliko činjenica. Jedna od njih je i postojanje takozvanog "visokofunkcionalnog autizma", koji podrazumijeva gubitak većine, ili ublažavanje svih glavnih manifestacija PAS-a u kasnijim fazama života, sa mogućnostima postizanja čak i akademskog uspjeha, karijere i bolje socijalne adaptacije (DuCharme, Gullota, 2013, p. 1-10.).

Još od samih početaka proučavanja i opisivanja slučajeva autizma utvrđeno je postojanje simptoma anksioznosti, kao pratećih elemenata ovog pervazivnog poremećaja (Matson, 2016, p. 13-16).

Dijagnostički kriterijumi za PAS

Prema DSM-5 dijagnoza PAS-a zahtijeva prisustvo poremećaja u dva domena:

- A. komunikacija i društvena interakcija i
- B. repetitivni obrasci ponašanja i ograničena interesovanja i aktivnosti (Lang, Hancock, Singh, 2016, p. 15-17).

Edukacijsko-rehabilitacijski modaliteti za osobe sa poremećajem iz autističnog spektra

U nekom najopštijem slučaju, neki opšti principi intervencija iz domena specijalne edukacije i rehabilitacije (bez medikacije) bi bili:

- rana, intenzivna bihevioralna intervencija daje najbolje rezultate kada se primijeni kod što mlađe djece – akcenat na ranom prepoznavanju autizma i ranoj intervenciji,
- sama specijalna edukacija i rehabilitacija se pokazala optimalnom kada se odvijala van bolnice, u ambijentu gdje i postoje neželjeni bihevioralni obrasci i teškoće u komunikaciji i socijalnom funkcionisanju,
- autizam je pervazivni poremećaj – pogađa multiple psihičke funkcije i "prožima" cjelokupnu ličnost individue, te rad samo na jednom aspektu, kao što je jezik, najčešće ne donosi napredak,
- mora postojati edukacija roditelja djece sa PAS-om, ,

- specijalna edukacija i rehabilitacija se najbolje pokazala tokom većine budnih sati autističnog djeteta, kada se dijete izlagalo kontaktima sa vršnjacima sa normalnim (tipičnim) razvojem, itd. (Patel, Preedy, Martin, 2014, p. 2101-2329).

Sami psihofarmaci se obično rezervišu za najteže oblike neuropsihijatrijskih komorbiditeta (depresija, anksioznost, šizofrefna, bihevioralni poremećaji, itd.) (Patel, Preedy, Martin, 2014, p. 2101-2329).

Treba istaći i korišćenje takozvanih senzornih kabineta. Ovi, specijalno dizajnirani kabineti, uz vođenje posebno obučених edukatora i terapeuta, pomažu djeci da adekvatno koriste čula (ravnoteže, dodira, itd.), kako bi se pospješio razvoj senzorne integracije i poboljšala prognoza, te ostvario što bolji napredak (COOVB, 2020).

Integracija podrazumijeva prosto uvođenje autističnog djeteta, kao djeteta sa poremećajem u razvoju i djeteta sa specijalnim potrebama, u ambijent redovnog školovanja, kao što je, primjera radi, osnovna škola, bez ikakve modifikacije i adaptacije školskog ambijenta i programa njegovim potrebama. Drugim riječima, ovakva situacija podrazumijeva potrebu prilagođavanja autističnog djeteta redovnom školovanju, sa pojavom još većih zahtjeva za njegov već oštećeni razvoj i kognitivne i komunikacione sposobnosti.

Na drugoj strani, inkluzija je kompletno uključivanje djeteta sa posebnim potrebama u redovni školski program sa obrnutim procesom – uz prilagođavanje škole djetetu sa posebnim potrebama. To bi značilo da se ispunjava osnovni zahtjev povelje Ujedinjenih nacija o pravima djeteta, a istovremeno se ispunjava jedan od osnovnih zahtjeva efektivne i efikasne terapije djece sa autizmom – interakcija sa vršnjacima sa urednim razvojem (Damjanić, 2020).

Ovom procesu se često suprotstavlja cijeli niz prepreka, posebno kada su u pitanju manje razvijene i ne tako napredne zemlje, gdje svakako spada i Bosna i Hercegovina (Damjanić, 2020).

Objektivne prepreke se najčešće sastoje u:

- nedostatku finansijskih izdavanja za potrebe prevoza, smještaja i druge opreme za inkluziju djece sa poremećajima autističnog spektra,
- nedostatku sredstava za adaptaciju školskih objekata,
- nedostatku sredstava za nabavku tehničkih pomagala,
- nedostatku kadra obučenog za nastavu sa djecom sa PAS-om, itd. (Demirović, Memišević, Hadžić, Arnautalić, 2015).

Na drugoj strani, postoje i subjektivni faktori, koji ne zavise od finansijskih sredstava i mogućnosti, nego se očituju kroz stavove i odnos nastavnog kadra i drugog osoblja prema učenicima sa PAS-om, ili nekim drugim poremećajem koji ih svrstava u kategoriju djece sa posebnim potrebama. (Demirović, Memišević, Hadžić, Arnautalić, 2015).

Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja jesu stavovi učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola prema inkluziji učenika sa poremećajem autističnog spektra.

Ciljevi istraživanja

Cilj ovog istraživanja je:

- ispitati stavove učitelja i nastavnika osnovnih škola prema procesu inkluzije učenika sa poremećajem autističnog spektra.

Hipoteze istraživanja

Hipoteze, kao uaprijed postavljene pretpostavke koje treba potvrditi, ili opovrgnuti, ovog istraživanja su:

H1: *Pretpostavlja se da nema razlika u stavovima učitelja i nastavnika prema inkluziji učenika sa PAS u odnosu na hronološku dob nastavnika*

H2: *Pretpostavlja se da nema razlika u stavovima učitelja i nastavnika prema inkluziji učenika sa PAS u odnosu na pol nastavnika*

H3: *Pretpostavlja se da većina učitelja i nastavnika nije zadovoljna podrškom koju ima od strane nadležnih institucija*

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje je bazirano na sekundarnim i primarnim podacima.

Analizirani su sekundarni podaci iz dostupne literature (udžbenici, monografije, stručni i naučni radovi, itd.). Materija je analizirana i maksimalno parafrazirana, sa dodatkom što originalnijih zapažanja, interpretacija i ideja, te citirana prema APA standardu. Direktno preuzeti pasusi i odlomci (citati) su izdvojeni znacima navoda, kurzivnim tekstom i uvlačenjem teksta.

Uzorak

Uzorak ove studije se sastoji od 100 učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola, na području kantona Sarajevo, različitog pola i starosti.

Postupak

Primarni podaci su sakupljeni originalnim upitnikom, posebno konstruisanim za potrebe ovog istraživanja, u periodu od 11.4.2022. godine do 21.4.2022. godine. Upitnik je na dobrovoljnoj bazi, sastoji se od 8 pitanja i podaci su sakupljeni anonimno.

Nakon sakupljanja podataka, isti su obrađeni statistički kako bi se dobile relevantne informacije i rezultati.

Statistička analiza

Primarni podaci će biti sakupljeni originalnim anketnim upitnikom za nastavnike redovnih osnovnih škola, specijalno konstruisanim za potrebe ovog istraživanja. Radi se o kvantitativnom istraživanju, koje će pokušati da ispita stavove učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola prema autizmu uopšte i posebno prema inkluziji učenika sa ovim razvojnim poremećajem u redovne tokove osnovnoškolskog obrazovanja.

Podaci sakupljeni anketnim upitnikom će biti obrađeni softverskom aplikacijom SPSS verzija 21 (eng. Statistical Packages for Social Sciences). Nakon urađene deskriptivne statistike (učestalost pojedinih parametara), pristupiće se inferencijalnoj statistici i testiranju hipoteza.

Od statističkih testova, biće korišćen Hi-kvadrat test, a kao prag statističke značajnosti će biti uzeta standardna vrijednost $p < 0,05$. Podaci će biti prezentovani tabelarno, tekstualno i grafički (u vidu tabela i grafikona).

REZULTATI

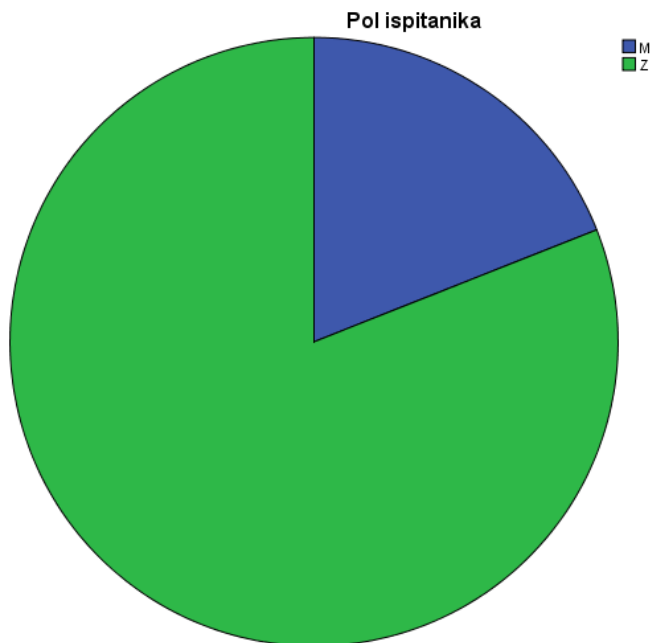
Ovo poglavlje će da se bavi obradom i prezentovanjem primarnih podataka, dakle, podataka dobijenih pomoću originalnog upitnika kreiranog za potrebe ovog istraživanja. Biće iznijeti deskriptivni statistički podaci, a takođe, postojaće i inferencijalna statistika, sa pokušajem pronalaženja povezanosti među određenim varijablama. Kao osnova inferencijalne statistike, biće korišćen Hi-kvadrat test, sa nivoom statističke značajnosti od $p < 0,05$. Svi podaci će biti predstavljeni grafički i tekstualno.

Kada je u pitanju pol ispitanika, situacija je sljedeća:

- veliku većinu ispitanika, 81 učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola (81,0%) čine žene,
- ostatak, 19 ispitanika (19,0%), čine muškarci (Tabela 1., Grafikon 1.).

Tabela 1. Pol ispitanika

Pol	Broj (%)
Žene	81 (81,0)
Muškarci	19 (19,0)
UKUPNO	100 (100,0)

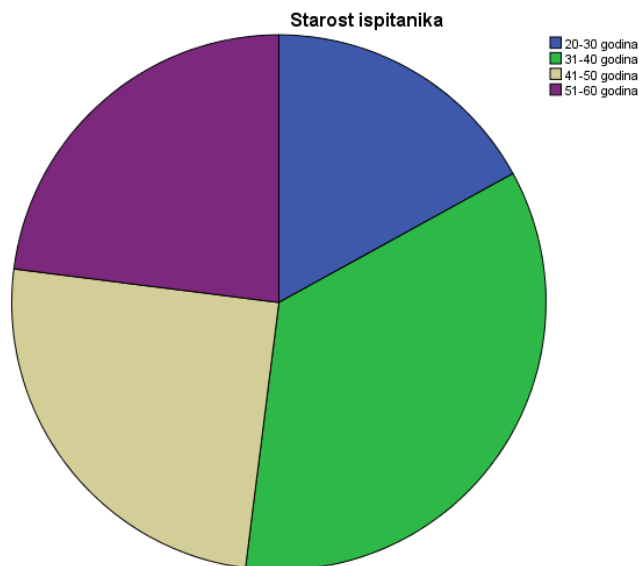
Grafikon 1. Struktura uzorka studije prema polu

Sledeća opšta socio-demografska vrijednost, ili varijabla jeste starost ispitanika, to jest, učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola. Prema ovom kriterijumu, ispitanici se dijele na:

- 17 ispitanika (17,0%) je starosti od 20 do 30 godina,
- 35 ispitanika (35,0%) je starosti od 31 do 40 godina,
- 25 ispitanika (25,0%) je starosti od 41 do 50 godina,
- te 23 učitelja i nastavnika (23,0%) je starosti od 51 do 60 godina (Tabela 2., Grafikon 2.).

Tabela 2. Struktura uzorka studije prema starosti

Starost (godine)	Broj (%)
20-30	17 (17,0)
31-40	35 (35,0)
41-50	25 (25,0)
51-60	23 (23,0)
UKUPNO	100 (100,0)

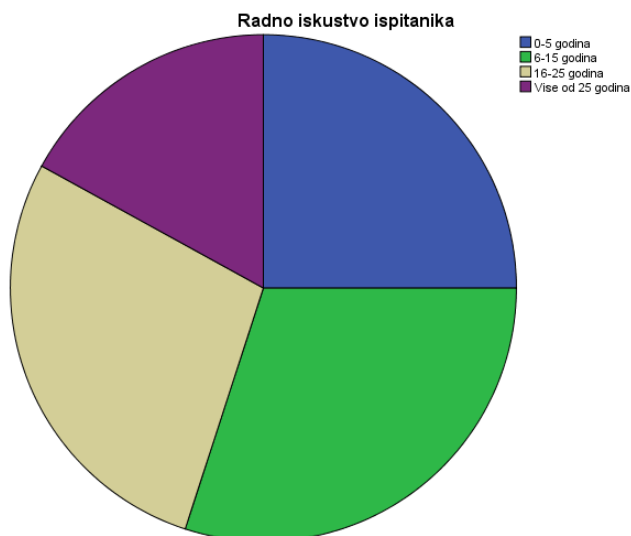
Grafikon 2. Struktura uzorka studije prema starosti

Radno iskustvo u bilo kojoj struci i oblasti je jako bitno, posebno u obrazovanju i radu sa učenicima. Stoga, u opšte sociodemografske parametre, ubrojane je i radno iskustvo učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola. Prema ovom kriterijumu, uzorak studije ima sljedeću strukturu:

- 25 ispitanika (25,0%) je bilo u opsegu od 0 do 5 godina radnog iskustva,
- 30 ispitanika (30,0%) je bio u opsegu od 6 do 15 godina radnog iskustva,
- 28 učitelja i nastavnika (28,0%) je bilo u opsegu od 16 do 25 godina radnog iskustva,
- te 17 učitelja i nastavnika (17,0%) su imala više od 25 godina radnog iskustva (Tabela 3., Grafikon 3.).

Tabela 3. Struktura uzorka studije prema godinama radnog iskustva

Radno iskustvo (godine)	Broj (%)
0-5	25 (25,0)
6-15	30 (30,0)
16-25	28 (28,0)
Više od 25	17 (17,0)
UKUPNO	100 (100,0)

Grafikon 3. Struktura uzorka studije prema godinama radnog iskustva

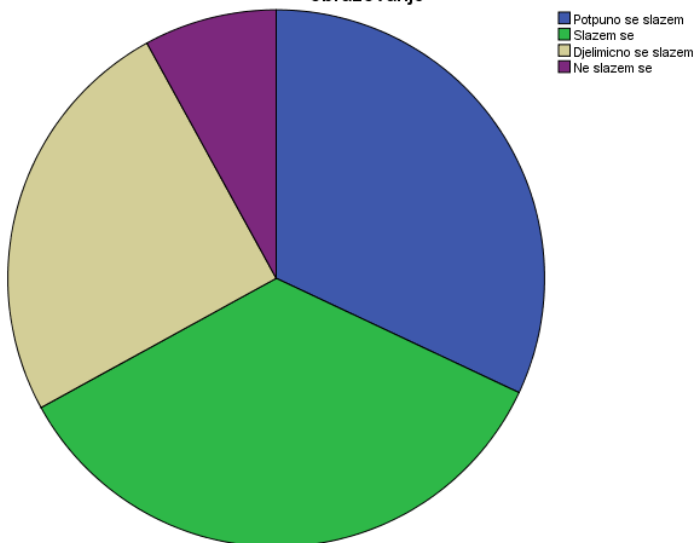
Prvo pitanje iz upitnika koje je analiziralo stavove učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola prema djeci sa PAS-om jeste se ticalo njihovog mišljenja o tome da li djeca sa blažim oblicima PAS-a mogu da pohađaju redovno osnovnoškolsko obrazovanje (sa prilagođenim nastavnim programom). Prema odgovorima na ovo pitanje, uzorak studije je imao sljedeću strukturu:

- samo 32 ispitanika (32,0%) se potpuno slažu sa prethodnom tvrdnjom,
- 35 ispitanika (35,0%) se slažu,
- najveći dio učitelja i nastavnika, njih 25 (25,0%) se djelimično slaže,
- dok se 8 učitelja i nastavnika (8,0%) ne slaže sa tim da djeca sa blažim oblikom PAS-a mogu pohađati redovno osnovnoškolsko obrazovanje (Tabela 4., Grafikon 4.).

Tabela 4. Stavovi učitelja i nastavnika prema mogućnosti učenika sa blažim oblicima PAS-a da pohađaju redovno osnovnoškolsko obrazovanje

Koliko se slažete da djeca sa blažim oblicima PAS-a mogu pohađati redovno OŠ obrazovanje	Broj (%)
Potpuno se slažem	32 (32,0)
Slažem se	35 (35,0)
Djelimično se slažem	25 (25,0)
Ne slažem se	8 (8,0)
UKUPNO	100 (100,0)

Koliko se slažete da djeca sa blažim oblicima PAS-a mogu pohađati redov OS obrazovanje

Grafikon 4. Stavovi učitelja i nastavnika prema mogućnosti učenika sa blažim oblicima PAS-a da pohađaju redovno osnovnoškolsko obrazovanje

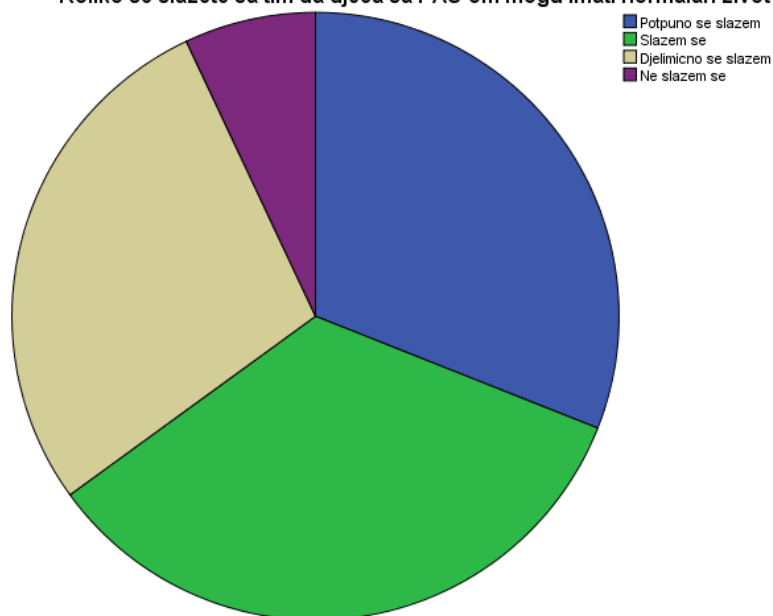
Prema stepenu slaganja sa tvrdnjom da se djeca sa PAS-om, uz puno pažnje i prednosti, mogu rehabilitovati, te imati normalan život, stavovi učitelja i nastavnika su sljedeći:

- potpuno se sa ovom tvrdnjom slaže 31 učitelja i nastavnika (31,0%),
- 34 učitelja i nastavnika (34,0%) se slaže sa prethodnom tvrdnjom
- najveći dio ispitanika, njih 28 (28,0%) se djelimično slaže,
- dok se 7 ispitanika (7,0%) ne slaže sa tom tvrdnjom (Tabela 5., Grafikon 5.).

Tabela 5. Stavovi učitelja i nastavnika prema mogućnostima rehabilitacije učenika i djece sa PAS-om

Koliko se slažete sa tim da djeca sa PAS-om mogu imati normalan život?	Broj (%)
Potpuno se slažem	31 (10,0)
Slažem se	34 (34,0)
Djelimično se slažem	28 (28,0)
Ne slažem se	7 (7,0)
UKUPNO	100 (100,0)

Koliko se slazete sa tim da djeca sa PAS-om mogu imati normalan zivot

Grafikon 5. Stavovi učitelja i nastavnika prema mogućnostima rehabilitacije učenika i djece sa PAS-om

Prema tome koliko su učitelji i nastavnici redovnih osnovnih škola upoznati sa zakonskim aktima koji regulišu ovaj nivo obrazovanja, struktura uzorka studije je sljedeća:

- 19 učitelja i nastavnika (19,0%) su u potpunosti upoznati,
- najveći dio ispitanika, njih 43 (43,0%) je dobro upoznato sa ovim zakonom,
- 33 učitelja i nastavnika (33,0%) je umjereno upoznato sa zakonom o osnovnoškolskom obrazovanju (Tabela 6., Grafikon 6.).

Tabela 6. Upoznatost učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola sa zakonskim aktima koji regulišu ovaj nivo obrazovanja

Koliko ste upoznati sa zakonom o osnovnoškolskom obrazovanju?	Broj (%)
U potpunosti sam upoznat(a)	19 (19,0)
Dobro sam upoznat(a)	43 (43,0)
Umjereno sam upoznat(a)	33 (33,0)
UKUPNO	100 (100,0)

Grafikon 6. Upoznatost učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola sa zakonskim aktima koji regulišu ovaj nivo obrazovanja

Sljedeće pitanje u okviru originalnog upitnika, kao instrumenta za sakupljanje primarnih podataka u ovoj studiji, se ticalo nivoa zadovoljstva učitelja i nastavnika sa datim zakonom koji reguliše osnovnoškolsko obrazovanje:

- 9 učitelja i nastavnika (9,0%) su jako zadovoljna zakonom,
- 23 učitelja i nastavnika (23,0%) je zadovoljno ovim zakonom,
- najveći dio ispitanika, njih 46 (46,0%) je umjereno zadovoljno,
- dok 22 ispitanika (22,0%) nije zadovoljan zakonom (Tabela 7., Grafikon 7.).

Tabela 7. Stepen zadovoljstva nastavnika sa zakonom koji reguliše osnovno obrazovanje

Koliko ste zadovoljni zakonom o osnovnoškolskom obrazovanju?	Broj (%)
Jako sam zadovoljan(a)	9 (9,0)
Zadovoljan(a) sam	23 (23,0)
Umjereno sam zadovoljan(a)	46 (46,0)
Nisam zadovoljan(a)	22 (22,0)
UKUPNO	100 (100,0)

Grafikon 7. Stepen zadovoljstva učitelja i nastavnika sa zakonom koji reguliše osnovno obrazovanje

Prema nekim istraživanjima, iskustvo učitelja i nastavnika se smatra jednim od bitnijih faktora koji utiču na stav učitelja i nastavnika prema djeci sa PAS-om i njihovoj inkluziji u redovne obrazovne tokove. Ova studija je takođe pokušala da utvrdi tu povezanost, uzimajući kao nezavisnu varijablu radno iskustvo učitelja i nastavnika, te stav učitelja i nastavnika prema inkluziji učenika sa blažim oblicima PAS-a kao zavisnu varijablu. S obzirom na rezultate Hi-kvadrat testa ($\chi^2=32,895$, $p=0,000$, $p<0,05$, Tabela 8.), može se smatrati da iskustvo učitelja i nastavnika ima uticaj na njihov stav prema inkluziji učenika sa PAS-om, te da nastavnici i učitelji sa manje iskustva više smatraju da djeca sa blažim oblicima PAS-a mogu pohađati redovno osnovnoškolsko obrazovanje.

Tabela 8. Poređenje radnog iskustva učitelja i nastavnika sa njihovim stavom o inkluziji djece sa blažim oblikom PAS-a

Radno iskustvo ispitanika (godine)	Koliko se slažete da djeca sa blažim oblicima PAS-a mogu pohađati redovno osnovnoškolsko obrazovanje? Broj (%)				χ^2	p
	Potpuno se slažem	Slažem se	Djelimično se slažem	Ne slažem se		
0-5	14 (14,0)	7 (7,0)	2 (2,0)	2 (2,0)	32,895	0,000
6-15	9 (9,0)	7 (7,0)	13 (13,0)	1 (1,0)		
16-25	8 (8,0)	12 (12,0)	8 (8,0)	0 (0,0)		
Više od 25	1 (1,0)	9 (9,0)	2 (2,0)	5 (5,0)		
UKUPNO	32 (32,0)	35 (35,0)	25 (25,0)	8 (8,0)		

U narednim pasusima i odjeljcima rada, istraživanje će biti posvećeno testiranju una-prijed postavljenih i formulisanih hipoteza.

Prva hipoteza je glasila:

H1: *Pretpostavlja se da nema razlika u stavovima učitelja i nastavnika prema inkluziji učenika sa PAS u odnosu na hronološku dob učitelja i nastavnika*

Kao nezavisna varijabla, ovde se javlja starost (dob) učitelja i nastavnika redovne osnovne škole. Kao zavisna varijabla, javlja se njihov stav prema inkluziji učenika sa PAS-om, izražen kroz stepen slaganja sa tvrdnjom da se djeci sa blažim oblicima PAS-a treba omogućiti pohađanje redovnog osnovnog obrazovanja sa prilagođenim nastavnim programom. S obzirom na vrijednosti Hi-kvadrat testa ($\chi^2=18,949$, $p=0,026$, $p<0,05$, Tabela 9.), može se reći da ima statistički značajne razlike među ispitanicima prema inkluziji učenika sa PAS-om u odnosu na njihovu starost, te se hipoteza 1 (H1) može smatrati opovrgnutom, te da se mlađi nastavnici i učitelji više slažu sa ovom tvrdnjom.

Tabela 9. Poređenje hronološke starosti ispitanika sa njihovim stavom prema inkluziji učenika sa PAS-om

Starost ispitanika (godine)	Koliko se slažete da djeca sa blažim oblicima PAS-a mogu pohađati redovno osnovnoškolsko obrazovanje?				χ^2	p
	Broj (%)					
	Potpuno se slažem	Slažem se	Djelimično se slažem	Ne slažem se		
20-30	8 (8,0)	5 (5,0)	2 (2,0)	2 (2,0)	18,949	0,026
31-40	15 (15,0)	10 (10,0)	9 (9,0)	1 (1,0)		
41-50	8 (8,0)	7 (7,0)	9 (9,0)	1 (1,0)		
51-60	1 (1,0)	13 (13,0)	5 (5,0)	4 (4,0)		
UKUPNO	32 (32,0)	35 (35,0)	25 (25,0)	8 (8,0)		

Druga hipoteza je glasila:

H2: *Pretpostavlja se da nema razlika u stavovima učitelja i nastavnika prema inkluziji učenika sa PAS u odnosu na pol učitelja i nastavnika*

Kao nezavisna varijabla, ovde se javlja pol učitelja i nastavnika redovne osnovne škole. Kao zavisna varijabla, javlja se njihov stav prema inkluziji učenika sa PAS-om, izražen kroz stepen slaganja sa tvrdnjom da se djeci sa blažim oblicima PAS-a treba omogućiti pohađanje redovnog osnovnog obrazovanja sa prilagođenim nastavnim programom. S obzirom na vrijednosti Hi-kvadrat testa ($\chi^2=3,452$, $p=0,327$, $p>0,05$, Tabela 10.), može se reći da nema statistički značajne razlike među ispitanicima prema inkluziji učenika sa PAS-om u odnosu na njihov pol, te se i hipoteza 2 (H2) može smatrati potvrđenom.

Tabela 10. Poređenje pola ispitanika sa njihovim stavom prema inkluziji učenika sa PAS-om

Pol ispitanika	Koliko se slažete da djeca sa blažim oblicima PAS-a mogu pohađati redovno osnovnoškolsko obrazovanje? Broj (%)				χ^2	p
	Potpuno se slažem	Slažem se	Djelimično se slažem	Ne slažem se		
Muški	3 (3,0)	7 (7,0)	7 (7,0)	2 (2,0)	3,452	0,327
Ženski	29 (29,0)	28 (28,0)	18 (18,0)	6 (6,0)		
UKUPNO	32 (32,0)	35 (35,0)	25 (25,0)	8 (8,0)		

Treća hipoteza ovog istraživanja je glasila:

H3: *Pretpostavlja se da većina učitelja i nastavnika nije zadovoljna podrškom koju ima od strane nadležnih institucija*

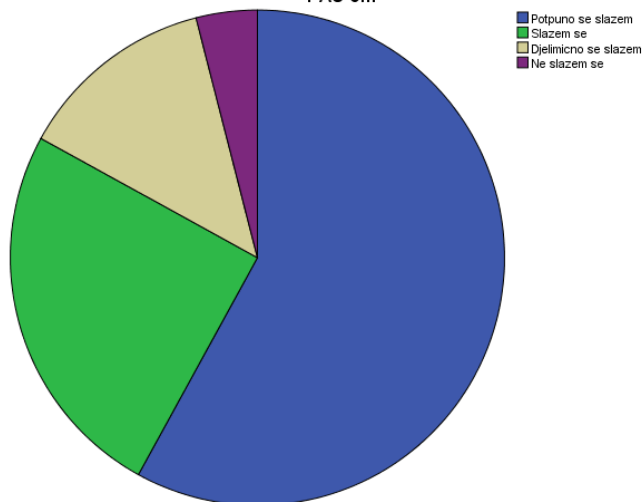
Treća hipoteza je testirana pomoću stavova učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola prema nivou izdvajanja sredstava i resursa nadležnih institucija za inkluziju djece i učenika sa PAS-om. Prema odgovorima na poslednje pitanje iz anketnog upitnika, struktura uzorka je sljedeća:

- najveći dio ispitanika, njih 58 (58,0%) se slaže da bi nadležne institucije trebale izdvajati više sredstava za inkluziju učenika sa PAS-om,
- 25 ispitanika (25,0%) se slaže sa ovom tvrdnjom,
- 13 ispitanika (13,0%) se djelimično slaže,
- dok se 4 ispitanika (4,0%) ne slažu sa tom tvrdnjom (Tabela 11., Grafikon 8.)

Tabela 11. Mišljenje učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola o tome da li nadležne institucije trebaju izdvajati više sredstava i resursa za inkluziju djece sa PAS-om

Nadležne institucije bi trebale izdvajati više resursa za inkluziju učenika sa PAS-om	Broj (%)
Potpuno se slažem	58 (58,0)
Slažem se	25 (25,0)
Djelimično se slažem	13 (13,0)
Ne slažem se	4 (4,0)
UKUPNO	100 (100,0)

Da li bi nadležne institucije trebale izdvajati više resursa za inkluziju učenika sa PAS-om

Grafikon 8. Mišljenje učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola o tome da li nadležne institucije trebaju izdvajati više sredstava i resursa za inkluziju djece sa PAS-om

S obzirom da se većina učitelja i nastavnika slaže sa tvrdnjom da bi nadležne institucije morale da izdvajaju više resursa i sredstava za inkluziju djece sa PAS-om, može se tvrditi da je i treća hipoteza (H3) ove studije potvrđena.

DISKUSIJA

Pozitivni stavovi učitelja i nastavnika su važan prediktor (predviđajući faktor) uspješne edukacije, rehabilitacije i inkluzije djece sa poteškoćama i poremećajima razvoja, što svakako uključuje i djecu sa poremećajem autističnog spektra. Međutim, poremećaj autističnog spektra zna da bude prilično izražen, sa težim deficitima i pervazivnošću, te se inkluzija ove djece često shvata kao jako kompleksna. Čak i učitelji i nastavnici sa dosta iskustva u nastavi često se susreću sa velikim teškoćama pri edukaciji djece sa PAS-om (Al-Shammari, 2006).

Stavovi učitelja i nastavnika prema inkluziji djece i učenika sa poremećajem autističnog spektra, istraživanja su pokazala, velikim dijelom zavise od iskustva u nastavi, obučavanja i usavršavanja, te percepcije resursa koji se ulažu u ovaj proces inkluzije (Avramidis, Bayliss, Burden, 2000).

Giagreco (1993) je utvrdio da se u učionicama i nastavi u kojoj su uključena djeca sa posebnim potrebama, stav učitelja i nastavnika progresivno mijenjao od početnog otpora njihovom uključivanju, ka mnogo boljoj percepciji ove djece i njihovog mjesta u nastavi.

Obuka i doedukacija učitelja i nastavnika u smislu boljeg razumijevanja djece sa posebnim potrebama, uključujući i djecu sa PAS-om, te u smislu boljeg zbrinjavanja istih i sticanja sposobnosti rehabilitacije ovih učenika, se takođe pokazala kao jedan od najbitnijih faktora koji utiču na efektivnost i efikasnost inkluzivnog procesa i uspješnost uključivanja djece sa posebnim potrebama u redovne tokove nastave i obrazovanja (Avramidis, Bayliss, Burden, 2000).

Još jedan od bitnijih aspekata obrazovanja koji utiče na stavove učitelja i nastavnika prema inkluziji djece sa PAS-om i drugim poremećajima razvoja, jeste i njihova percepcija dostupnih resursa i sredstava namijenjenih za potrebe realizacije ovog procesa. Logično je i pretpostaviti da su raspoloživi resursi (finansijski, materijalni, posebna oprema, tehnički resursi i pomoćno osoblje, itd.) jedan od najbitnijih faktora koji utiče na stav učitelja i nastavnika prema djeci sa PAS-om i sa drugim posebnim potrebama (Rodriguez, Saldana, Moreno, 2012).

U studiji sa uzorkom od preko 1400 nastavnika, utvrđeno je da su tri tipa resursa najbitniji:

- obuka i podrška pri edukaciji i usavršavanju učitelja i nastavnika,
- podrška od strane tima eksperata (eksperti drugih specijalnosti, kao što su pedagozi, psiholozi, psihijatri, itd.),
- te podrška u samoj učionici (posebna oprema, pomoćno osoblje, itd.) (Rodriguez, Saldana, Moreno, 2012).

Kada je upitanju ovo istraživanje, utvrđeno je da se većina učitelja i nastavnika slaže sa time da se djeca sa blažim oblicima poremećaja autističnog spektra mogu inkludirati u redovne tokove osnovnoškolskog obrazovanja, te se većina slaže da djeca sa PAS-om mogu da se rehabilituju i imaju normalan život. Njihovo iskustvo i starost imaju uticaja na njihov stav prema inkluziji djece sa PAS-om, pri čemu mlađi učitelji i nastavnici sa manje iskustva više podržavaju inkluziju djece sa PAS-om u redovno osnovnoškolsko obrazovanje.

Većina učitelja i nastavnika redovnih osnovnih škola nije zadovoljna izdvajanjima nadležnih institucija za ove potrebe i smatraju da bi izdvajanje resursa trebalo biti veće. Takođe, ovo istraživanje nije našlo statistički značajnu povezanost između pola učitelja i nastavnika na jednoj i njihovog stavove prema inkluziji djece sa PAS-om na drugoj strani.

LITERATURA

1. Aleksić, H. (2012). *Pervazivni razvojni poremećaji*. Beograd: Dosije studio
2. Al-Shammari, Z. (2006). Special education teachers' attitudes toward autistic students. *Topics in Language Disorders*, 23(2), 116-133.
3. Anagnostou, E., & Brian, J. (2015). *Clinician's manual on autism spectrum disorder*. Heidelberg: Springer

4. Avramidis, E., Bayliss, P., & Burden, R. (2000). A survey into mainstream teachers' attitudes toward inclusion of children with special educational needs in the ordinary school. *Educational Psychology, 20*(2), 191-211.
5. Bennett, M., Webster, A., Goodall, E., & Rowland, S. (2018). *Life on the autism spectrum*. Singapore: Springer Nature
6. COOVB. (2020). *Senzorna integracija*. Zagreb: Centar za odgoj i obrazovanje "Vinko Bek"
7. Correa, B.B., & Gaag, R.J. (2017). *Autism spectrum disorders in adults*. Cham: Springer
8. Damjanić, R. (2020). *Inkluzija djece s teškoćama u razvoju u redovite vrtičke programe*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet
9. Demirović, B., Memišević, H., Hadžić, S., & Arnautalić, M. (2015). *Inkluzija – izazovi i perspektive*. London: Save The Children
10. DuCharme, D., & Gullota, T. (2013). *Asperger syndrome*. New York: Springer Science
11. Fatemi, S.H. (2015). *The molecular basis of autism*. New York: Springer
12. Giangreco, M.F. (1993). Using creative problem solving methods to include students with severe disabilities in general education classroom activities. *Journal of Educational and Psychological Consultation, 4*(2), 113-135.
13. Jeste, D. et al. (2013). *DSM-5*. Washington: American Psychiatric Association
14. Lang, R., Hancock, T., & Singh, N. (2016). *Early intervention for young children with autism spectrum disorders*. Cham: Springer
15. Matson, J. (2016). *Comorbid conditions among children with autism spectrum disorders*. Cham: Springer
16. Novaković, N., & Milovančević, M. (2019). Specifičnosti senzornog procesuiranja kod osoba sa poremećajem iz spektra autizma. *Engrami, 41*(1), 32-45.
17. Patel, V., Preedy, V., & Martin, C. (2014). *Comprehensive guide to autism*. New York: Springer
18. Rodriguez, I., Saldana, D., & Moreno, J. (2012). Support, inclusion and special education teachers' attitudes toward the education of students with autism spectrum disorders. *Autism Research and Treatment, 1*-8.
19. Simon, S.B. (2008). *Autism and Asperger syndrome*. Oxford: Oxford University Press